

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Volume: 3 Issue: 13 Year: 2010
WOMAN STUDIES (Special Issue)

TÜRK OPERASINDA EĞİTİMİN ÖNCÜSÜ: FATMA SAADET İKESUS (3 MART 1916- 12 ARALIK 2007)

THE PIONEER OF THE EDUCATION IN TURKISH OPERA: FATMA SAADET IKESUS
(MARCH 3, 1916- DECEMBER 12, 2007)

Elif Sanem GÜLEÇ*

Özet

Fatma Saadet İkesus, 1940'ta Berlin Konservatuarı'ndan mezun olduktan sonra, Duisburg Operası'nda mezzosoprano olarak çalışmaya başlar. Avrupa'da sahneye çıkan ilk Türk opera sanatçılarından biri olan İkesus, 1941'de Türkiye'ye dönünce Karl Ebert'in sahneye koyduğu *Fidelio* operasında Leonore rolüyle sahne çalışmalarına devam eder.

Opera şarkıcılığının yanında ilk Türk kadın ses eğitmeni olarak Ankara Devlet Konservatuarı'nda göreve başlar ve müzik yaşamı boyunca Türk gırtlığına uygun bir teknik geliştirmek için çaba sarfeder. Türkiye'de operanın gelişimine katkıda bulunmak için, 50'yi aşkın operayı Türkçeye çevirir. 1952 yılında Münih Devlet Tiyatrosu başyönetmeni Arnulf Schröder'in Türkiye'de yaptığı rejî çalışmaları asistanlığını yapar. Türk tiyatrosunun gelişimine önemli katkıları olan Muhsin Ertuğrul'un teşvikiyle *Cosi Fan Tutte* operasını sahneleyerek ilk Türk kadın yönetmen ünvanını alır.

Edebiyat alanında yaptığı çevirilerin dışında, Türkiye'de ses eğitimi alanında ilk kitabı (*Ses Sağlığı ve Korunması/1965*) yazar.

Hocaların hocası olarak adlandırılan Fatma Saadet İkesus Türk operasının gelişmesi için opera şarkıcısı, rejisör ve eğitmen olarak bilgi birikimini genç nesillere aktarmış öncü sanatçılardandır. Çoksesli çağdaş Türk müziği dünyası, Fatma Saadet İkesus'u, 12 Aralık 2007 tarihinde kaybetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fatma Saadet İkesus, Türk opera tarihi

Abstract

İkesus was one of the first Turkish opera singers to appear on stage in Europe. In 1941 after returning to Turkey she went on with her stage work in the role of Leonore in the production of the opera *Fidelio* mounted by Carl Ebert. After Fatma Saadet İkesus graduated in 1940 from the Berlin Conservatory, she began her career as a mezzosoprano in the Duisburg Opera.

In addition to singing opera she began her work at the Ankara State Conservatory as the first Turkish woman voice instructor and during her music career she made an effort to develop a technique that suited the Turkish throat. She translated more than 50 operas into Turkish in order to contribute to the development of opera in Turkey. In 1952, she worked as an assistant to Arnulf Schroder, the principal conductor of the Munich State Theater, when he took a position to work in Turkey. With the encouragement of Muhsin Ertugrul who made important contributions to the development of Turkish theater, she acquired the title of first Turkish woman director as she took part in the staging the opera *Cosi Fan Tutte* as a director.

In addition to the translations she did in the field of literature, she wrote the first book in Turkey in the field of voice training and health (*Ses Sağlığı ve Korunması/1965*).

Known as the teacher of teachers, Fatma Saadet İkesus was one of the leading artists who transferred her incredible knowledge as opera singer to younger generations as a director and instructor. Modern polyphonic Turkish music lost Fatma Saadet İkesus on 12 December 2007.

Key Words: Fatma Saadet İkesus, history of Turkish opera

* Araştırma Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bölümü.

Opera Sahnesinde İkesus

Türkiye Cumhuriyeti'nin (1923) ilanı ile modern sanatın desteklenmesinin resmi bir nitelik kazandığı, sanatçının statü ve rolünün belirginleştiği ve öne çıktığı bir model oluşturulur. Bu doğrultuda modern sanat eğitimi için devlet tarafından yurt dışına gençler gönderilir.

Fatma Saadet İkesus da, 1935 yılında, jürisinde Paul Hindemith¹, Paul Lohmann, Ahmed Adnan Saygun,² Necil Kazım Akses ve Ulvi Cemal Erkin gibi müzisyenlerin yer aldığı sınavı kazanarak, şan eğitimi için Berlin'e gider.

1940'ta Berlin Konservatuari'nden mezun olur. Ancak Duisburg Operası'nda mezzosoprano olarak işe başlaması, Aryen olmadığından ötürü sonuçsuz kalır. Aryen olmak, Nazi Almanyası'nda kültür kamarasına üyeliğin ön koşulu olup, o tarihte bu üyelik olmadan işe girmek mümkün değildir (Böer, Haerkötter, Kappert, 2002: 325-326). Uzun bir bekleyişin ardından, Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından Berlin Radyosu'nda Türkçe şarkı söylemesi teklif edilir. İkesus: "Siz Türkleri sevmiyorsunuz. Tiyatro Odası Türkleri kabul etmiyor, söylemem" diye itiraz edince, yetkililer bir yanlışlık olduğunu ileri sürerek belgelerini getirmesini isterler (İkesus, 1995: 8). Böylece, Berlin Radyosu'nda her ay bir program yapması koşuluyla, Tiyatro Odası'na kabul edilir ve iki gün içerisinde Duisburg Operası ile sözleşme imzalar.

Duisburg Operası'nda profesyonel sanat yaşamına *Rigoletto*'nun Maddalena (1940) karakteriyle başlayan İkesus, Avrupa'da sahneye çıkan ilk Türk opera sanatçılarından biri olur. Alman basınında "yeni bir Maddalena" (İDOB, 1984: 16) başlıklı yazıda yeteneğine dikkat çekilir.

Başrolde görev aldığı ilk opera, E. Humperdinck'in *Hansel und Gretel* (1940) operasındaki Hansel karakteridir. Bu eseri J. Strauss'un *Der Zigeunerbaron* (1941) adlı operetinde Czipra karakteri izler.

Aynı yıl, Frankfurt Operası başyönetmeni Herbert Decker, *Carmen* operasını sahneye koymak üzere Regensburg'a gelir ve başrol oyuncusu olarak İkesus'u tercih eder. Duisburg Operası'nın izniyle Regensburg'a giden İkesus, Carmen rolü ile büyük başarı kazanır. Bu eserle Regensburg, Düsseldorf ve Essen Operaları'nda konuk sanatçı olarak yer alır.

Başarılı Carmen temsillerinin ardından Duisburg'a dönen Fatma Saadet İkesus, Carmen rolünü oynayan sanatçının hastalanmasıyla rolü üstlenir. Rolü yirmi dört saatten kısa bir sürede üstlenmesiyle sürekli oynama hakkını kazanır.

Carmen, Duisburg, 1940-41

¹ Paul Hindemith 1935 yılında devlet tarafından Türk müzik yaşamının kalkınması için araştırmalarda bulunmak, öneriler derlemek üzere Türkiye'ye davet edilir. Hindemith 1935-1937 yılları arasında Türkiye'de bulunduğu sürede, içinde tiyatro ve opera rejisörü Karl Ebert ve şan pedagogu Paul Lohmann'ın adlarını sayabileceğimiz başka uzmanların da Türkiye'ye gelmesini sağlar (Altar, 1983: 19-26).

²² Türk Beşleri olarak adlandırılan Ahmed Adnan Saygun, Necil Kazım Akses, Ulvi Cemal Erkin, Hasan Ferit Alnar ve Cemal Reşit Rey müzik reformları doğrultusunda Türkiye'de çok sesli müziğin öncülüğünü yapmış bestecilerdir.

Duisburg'daki *Carmen* (25 Ocak 1941) temsiline ait genel prova sonrasında yazılan değerlendirmede:

“Carmen rolünü üstlenen genç Türk mezzosoprano Saadet İkesus, üstlendiği görevinin bilincinde ve provalarda bu rolün hakkını vereceğini göstermiştir. Hiç kimse birkaç aylık bir çalışma ile böyle zor bir rolü, hiç kusursuz oynayabileceğini düşünemez. Fakat çiçeği burnunda sanatçı çok ümit vaad ediyor. Bayan İkesus cazip renkli bir ses, güçlü ifade ve sahne yeteneğiyle canlandırdığı Carmen'le hiç de tehlikesiz sayılamayacak, yaban kedisi karakterinde bir Carmen canlandırırken, ona daha şimdiden kendi sahne etkisini ve kişiliğini de katıyor. Uzmanlar İkesus'un Carmen rolüne çok uygun olduğu ve bu uyumu sahneye yansıtacağı kanaatindedir” (İDOB, 1984: 17) sözleri yer alır.

Sanatçı, Duisburg Operası ile sözleşmeli olduğu dönem boyunca, opera temsilleri dışında çok sayıda dinleti de gerçekleştirir. Bunun yanında Alman Devleti'nin sözleşme onayına karşılık öne sürdüğü şart nedeniyle, her ay bir plak doldurmak üzere Berlin'e gider. Duisburg Operası'nda *Carmen* temsillerinin yanısıra E. d' Albert'in *Tiefland* operasından Rosalia, L. Janeck'in *Jenufa* operasından Karolka, P. I. Çaykovski'nin *Die Goldenen Schuhe* operasından Odarka, G. Verdi'nin *Don Carlos* operasından Tebaldo ve *Aida* operasındaki Amneris rolleri ile sahne çalışmalarını sürdürür (Şahinoğlu, 1999: 12).

Alman basınının İkesus'u “Alman operasının gururu” olarak ilan edip kutlamasının ardından (1941) Türkiye'ye çağrılır (Böer, Haerkötter & Kappert, 2002: 315). Sanatçı çağrıya uyarak döner.

Ankara'da L. van Beethoven'in *Fidelio* operası soprano Semiha Berksoy'un oynaması için Türkçeye çevrilmiştir. Eseri Karl Ebert sahneye koyar. Başrol oyuncusu Berksoy'un İstanbul'a gidişiyile rol İkesus'a devredilir. *Fidelio*, sanatçıyı üne kavuştururken, sesini de yorar. İkesus bu olayı:

“Hocam Schultz (Maria Schultz-Dornburg) kıyametleri kopardı. İtiraz etti, bu mezzo partisi değil, söylersen sesini bozarsın diye... Ama kime ne anlatacaksın. Operada diktatörlük egemen o zamanlar... Bugün mesleğim, meslek yüzünden bozulmuş sesleri düzeltmek, aksaklıkları gidermek” (Oral, 1990: 267) diye anlatır.

1941'de Ankara Devlet Konservatuarı'nda ilk Türk kadın ses eğitimcisi olarak göreve başlayan İkesus, o günden sonra sahne, ses eğitimciliği, opera çevirmenliği ve reji çalışmalarını birlikte sürdürür.

Eğitmen ve Rejisör İkesus

İkesus ilk amatör reji denemesini *Düşünüş Ayrılığı* (Denys Amiel/ Çeviri: Servet Şefik) adlı oyunla lise yıllarında Halk Evi temsillerinde gerçekleştirir. Ankara Devlet Konservatuarı'nda ses eğitimi derslerinin yanında sahne derslerini de yürütürken, Münih Devlet Tiyatrosu başyönetmeni Arnulf Schröder'in Ankara'ya gelişiyle (1952), *Fledermaus* ve *Elektra*'nın yanı sıra, *Bir Piyas Yazıyoruz*³ adlı tiyatro oyununun da sahnelenmesinde reji asistanlığı yapar. Sanatçı 1951, 1952 yıllarında Münih Operası yönetmeni Georg Hartmann tarafından Münih Opera Festivali'ne davet edilir.

G. Hartmann, K. Ebert ve A. Schröder'le çalışmak, İkesus'un yönetmenlik sevgisini artırır. O'nun yönetmenlik denemelerinin sonucu diyebileceğimiz ilk temsil (1954), konservatuar öğrencilerinin rol aldığı, çevirisi de kendisine ait olan, E. Humperdinck'in *Hansel ile Gretel* operasıdır (Özbilgen, 1985: 170). İkesus'un konservatuar sahnesinde öğrencilerle gerçekleştirdiği bazı operalar: W. A. Mozart *Der Schauspieldirektor*, B. Smetana'nın *Prodana Nevesta*, R. Leoncavallo'nun *I Pagliacci* ve *Telefone*'dur (G.C.Menotti) (Şahinoğlu, 1999: 29).

İkesus, Muhsin Ertuğrul'un teşvikiyle çevirisini yaptığı ve sahnelediği Mozart'ın *Cosi Fan Tutte* operasıyla ilk Türk kadın yönetmen olma onurunu kazanır. Sanatçının sahneye koyduğu diğer eserler arasında: *Hansel Gretel* (1954), *I Pagliacci* (1960), *Cagliostro in Wien* (1970), *Heidi* (1970), *La Cambiale di Matrimonio* (1976), *Il Campanello* (1976), *Die Csardasfürstin* (1976), *Die Lustige Witve* (1984), *La Traviata* (1984) ve *Un Ballo in Maschera* (1987) bulunmaktadır (Şahinoğlu, 1999: 59).

15 Mayıs 1984'te İzmir'de sahnelediği F. Lehar'ın *Die Lustige Witve* operetinin ardından İstanbul'da sahneye koyduğu G. Verdi'nin *La Traviata* operası ile jübile yaparak, 50. sanat yılını kutlar.

³ Eserin yazarı hakkında kaynaklarda bilgiye ulaşılamamıştır.

Sanatçı kitlesel müzik eğitimine katkıda bulunabilmek için, Ankara Radyosu'nda sunuculuğunu da yaptığı *Opera Albümünden* (1942) adlı bir program hazırlar (Özalp, 1986: 268). TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu) ile ilgisi yalnızca program yapmakla kalmayan sanatçı, aynı zamanda geleneksel Türk müziği radyo sanatçılarına ses, nefes ve diksiyon dersleri de verir (Özalp, 2000: 473).

Sanatçının Türkiye'de görev aldığı diğer operalar: *Prodana Nevesta* (Katinka-1943-45), *Un Ballo in Maschera* (Ulrica-1947), *Le Nozze di Figaro* (Marzellina-1948), *Carmen* (Carmen-1948), *Fledermaus* (Rosalinde -1952), *Der Zigeunerbaron* (Czipra-1962), *Fidelio* (Leonore-1952)'dur. Opera temsilleri dışında, Thornton Wilder'in *The Skin of Our Teeth* adlı tiyatro oyunundaki Falcı rolü (1953) ile izleyici karşısına çıkar. Sanatçının sahneye en son çıktığı eser ise 1957-58 sezonunda *Orfe All'inferno*'dur (J. Offenbach) (Şahinoğlu, 1999: 52-53).

1960'lı yıllarda Türkiye'deki müzik eğitimini denetlemek amacıyla Almanya'dan gelen Prof. Clemens Glettenberg, İkesus'un öğrencilerini dinledikten sonra, kendisine Münih Konservatuarı'nda profesörlük teklif eder. Öneriyi reddeden İkesus, 1963-1964 yıllarında Köln'de Glettenberg'in ustalık kurslarına katılarak onun yardımcılığını yapar (Ulusoy, 2007: 72-73).

İkesus'un opera çevirilerinin yanısıra edebiyat alanında yaptığı çeviriler de dikkate değer çalışmalardır. Müjgan Cunbur'un, *Türk Kadın Yazarların Eserleri* (Cunbur, 1955:199) başlıklı kitabına göre bu çeviriler: Albert Emil Brachvogel'in *Friedemann Bach I, II* (Brachvogel, 1946) ve Thomas Mann'ın bir Hint efsanesi olan *Die Vertauschten Köpfe*'dir (Türkçe çevirisi: *Değişen Kafalar*) (Mann, 1964). *Kara Böcek* (İkesus, 1995) adlı kitabı ise çocukluk ve gençlik yıllarını öyküler halinde anlattığı otobiyografik bir çalışmadır.

Sanatçı, eğitimliliğinin yanı sıra Almanca, İtalyanca, İngilizce ve Rusça'dan çok sayıda *lied* ve 50'yi aşkın operanın çevirilerini yaparak, Türkçe şarkı söyleme okulunun gelişmesine katkıda bulunur. Bu çabanın nedeni; ülke insanına, yabancı olduğu bir konuyu tanıtmının ve sevdirmenin yolunun ona ana dilinde seslenmekten geçmesi gerektiği düşüncesidir.

İkesus eğitimliliği süresince, Türk gırtlığına uygun bir teknik geliştirmek için yoğun çaba sarfeder. Almanya'da eğitim görmüş olmasından dolayı, Alman ekolüne bağlı olan sanatçı, İtalyan eğitimcilerle de çalışarak tekniğini, "kişiye uygun şan yapmak" üzerine kurar.

İkesus, Türkiye'de ses eğitimi alanında yazılmış ilk kitap olan *Ses Eğitimi ve Korunması*⁴ başlıklı çalışmasında: "Bu tarz eserlerin en değerlilerinden birini dilimize çevirmek yerine, bu ülkede yaşayan insanların bünyelerine en uygun yolun, onları yıllarca yetiştirmeye çalışmış bir öğretmenin, deneylerini yazmakla elde edilebileceği" inancını dile getirir (İkesus, 1965: Önsöz).

Kitabın birinci bölümünde; ses çıkarmaya yarayan organların anatomik yapısı ve işlevleri anlatılır. Ses eğitiminin ele alındığı ikinci bölümde ise; makam müziği veya halk şarkılarını kulaktan öğrenerek, uzun zaman kontrolsüz şarkı söyleyenlerin edindiği kötü alışkanlıkların memleketin gereklerini bilmeyen yabancı bir uzmanı kolayca yanıltabileceği vurgulanır.

Opera sanatçılarımızın uzun süre Alman ve İtalyan hocalar tarafından yetiştirilmeleri, Türkçeyi yabancı dil vurgularıyla söylemelerine neden olduğundan, İkesus çalışmalarında "müzikli diksiyonun, bir eserin hazırlanmasında *ansambl* ve sahne çalışmaları kadar gerekli" olduğunu belirtir (Özcan, 1985: 57-58).

Günümüzde opera sanatçılarının yalnız güzel sese sahip olması veya bir iki partide başarı göstermesinin, izleyici için artık yeterli olmadığına ve bunların yanında oyunculuk gücü, hatta dans yeteneğinin de bulunması gerektiğine değinen İkesus'a göre: "... Seyirci opera şarkıcısından seslendirmede gerek ses, gerek müzikalite, gerek teknik bakımdan perfeksiyon bekliyor. Artık bir yıldızın hatırı için berbat bir topluluğu dinlemeye razı olmuyorlar. Müzikalite, ses tekniği ve oyun tekniği bakımından birbirine denk sanatçılardan kurulu topluluklar aranıyor ve isteniyor (...) Bugünün opera sanatçısı, bütün sanat kollarını bünyesinde toplayan bu türün zorluklarına uyabilen, bilgili, dayanıklı, kişilik sahibi bir fedaidir." (İkesus, 1971: 7-9)

12 Aralık 2007 tarihinde aramızdan ayrılan sanatçı, uzun sanat ve eğitim yaşamının tecrübesini: "Elbet özledim sahneyi ama en üstteyken bırakmayı bilmeli. Operada erken başlamamalı, geç

---

⁴ Saadet İkesus'un, *Ses Sağlığı ve Korunması* başlıklı kitabına Frank Traficante'nin, "Traficante F. (1968). "Books Recently Published", *Notes*, Vol.24, No.4: 723- 746" adlı çalışmasında değinilmiştir.

bitirmemeli. Bu da benden bir hoca nasihatı... Hem eskiden bir sesim vardı, şimdi yüz sesim var. Bir yerine, bin rolüm var öğrencilerimle ... Mabedde başrahiplik yapamazsan, zangoç olmalı, yani hoca gibi” (Oral, 1990: 270) sözleriyle özetler. Opera şarkıcılığında makul süreyi göstererek sahneyi bırakanlara operanın gelişimi için genç nesillerin eğitimini tavsiye eder.

Sonuç

Fatma Saadet İkesus, Almanya’da tamamladığı şan eğitiminin ardından ülkesini yurt dışında başarıyla temsil etmiş, Türkiye’ye döndükten sonra Türk operasının gelişimi için şarkıcı, rejisör ve eğitimci olarak tüm bilgi birikimini ortaya koymuş öncü sanatçılardandır.

1941 yılından itibaren Türk gırtlığına uygun şarkı söyleme konusunda çalışmalar yapan sanatçı, opera şarkıcılarımızı Türk eğitimcilerin yetiştirmesi gerekliliğini vurgulamış, şarkı söyleme okulumuzun gelişmesine katkıda bulunmak için 50’yi aşkın operayı dilimize çevirmiştir.

Sanatçı bir şarkıcının sesine ve yaşına uygun parti seçimi konusunda sahnenin zorluklarını yaşamış biri olarak, opera şarkıcılığının belli bir birikimle ve belli bir yaş aralığında yapılması gerekliliğini savunmuştur.

Yaşamı boyunca çok sayıda opera sanatçısı, konservatuar ve müzik okullarındaki ilk ses eğitimcilerini yetiştirmiştir. İlk Türk kadın yönetmen olarak sahne arkasında da kendini kanıtlayan sanatçı, haklı olarak “hocaların hocası” olarak adlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

- ALTAR, Cevad Memduh (1983). *Meine Begegnung Mit Paul Hindemith, Rede Anlaesslich Der Hindemith-Woche vom 25-29 April 1983 im Deutschen Kulturinstitut*, Ankara: Deutschen Kulturinstitut.
- BÖER, Ingeborg, HAERKÖTTER Ruth & KAPPERT Petra (2002). *Türken In Berlin 1871-1945: Eine Metropole in den Erinnerungen Osmanischer und Türkischer Zeitzeugen, Herausgegeben vor Ingeborg Böer, Ruth Haerkötter, Petra Kappert*, Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- BRACHVOGEL, Albert Emil (1946). *Friedemann Bach I, II*, (Çeviri: Saadet İkesus), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- CUNBUR, Müjgan (1955). *Türk Kadın Yazarların Eserleri*, Ankara: Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları.
- İKESUS, Saadet (1995). *Kara Böcek*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- _____, Saadet (1971). “İnsan Sesi ve Operadaki Yeri”, *Orkestra Dergisi*, S. 97, s. 7-9.
- _____, Saadet (1965). *Ses Sağlığı ve Korunması*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İSTANBUL DEVLET OPERA VE BALESİ (İDOB) (1984). *50.Sanat Yılında Saadet İkesus Altan*, İstanbul: İDOB Yayınları.
- MANN, Thomas (1964). *Die Vertauschten Köpfe (Değişen Kafalar)*, (Çeviri: Saadet İkesus), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- ORAL, Zeynep (1990). *Sözden Söze (Söyleşiler)*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- ÖZALP, Mehmet Nazmi (1986). *Türk Musikisi Tarihi, Cilt I*, Ankara: TRT Yayınları.
- _____, Mehmet Nazmi (2000). *Türk Musikisi Tarihi, Cilt 2-3*, Ankara: MEB Yayınları.
- ÖZBİLGİN, Füsün (1985). *Semiha Berksoy’un Anıları “Nazım Hikmet ve Fikret Mualla ile Mektuplaşmaları”*, İstanbul: Broy Yayınları.
- ÖZCAN, Özcan (1985). “Saadet İkesus Altan”, *Gösteri Dergisi Hürriyet*, Nisan, s.57-58.
- ŞAHİNOĞLU, Ayşin (1999). *Saadet İkesus Altan “Yaşamı, Sanatçılığı, Eğitimciliği ve Türk Opera Sanatındaki Yeri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- TRAFICANTE, Frank (1968). “Books Recently Published”, *Notes*, Vol.24, No.4, s. 723-746.
- ULUSOY, Alp (2007). “Hocaların Hocası Saadet İkesus Altan”, *Ashua*, S.3, s.71-73.